

Folkevisen om Germand Gladensvend

Af MOGENS JENSEN

Skønt denne folkevisen (DgF 33) tidligere har været undersøgt af Axel Olrik, Hans Brix, Villy Sørensen, Anton Aagaard og A. G. Drachmann (se Danske Studier 1962), opfordrer den stadig til læsning og undersøgelse. De følgende bemærkninger er et forsøg på en metodisk behandling af visen, men forsøget indeholder ikke metodens strenge krav om konsekvens. Den metode der bringes i anvendelse over for litteratur må altid være åben for digterværkets evne til at smutte gennem de mest fintrawlende masker. Ellers duer metoden ikke.

To axiomer danner udgangspunktet for undersøgelsen. For det første: folkeviserne er digtning. For det andet: digtning er vision.

Når vision kædes til vision, fremkommer der en sammenhængende fortælling. Når vi herefter taler om folkevisens forfatter, mener vi derfor den person, som først skabte de visioner, vi finder i DgF 33; den samme person satte disse enkelte visioner sammen til visens fortælling. Oprindeligt har kun én mand gjort det. Han er folkevisens forfatter.

Når denne opfattelse må holdes fast, har det én ganske bestemt årsag. Folkeviserne er indtil nu blevet betragtet ekstensivt, d. v. s. gennem vor viden om deres tid. Eller de er blevet betragtet intensivt, d. v. s. gennem vor raffinerede viden om mennesket i vor tid – overført til den tids formodede raffineret-barbariske digtere og publikum. Begge disse metoder lider af den væsentlige brist, at de ikke får tag i folkevisens forfatter. Risikoen for en omfattende fejlvurdering af de enkelte viser er derfor meget stor.

Vi har ingen mulighed for at komme i kontakt med visens forfatter gennem sproget. Middelalderens sprog og stil bygger på konvention; den individuelle digter er i sit sprog og i sin stil underordnet det kollektive. Vi finder det som bekendt tydeligt i den islandske saga, men også for folkevisernes vedkommende er synspunktet givende. En fortolkning af folkeviserne på et sprogligt-stilistisk plan bør derfor undgås.

Heller ikke med hensyn til stof har digteren været stillet frit i den forstand, at han skulle skabe original fiktion. Her må vi stole på, at tradition og arv har været af væsentlig betydning for valg af emne. Det er endog muligt, at digteren af sin kreds af lyttere har fået opgivet emne – nærmest som en improvisator. Dog må hans aktivitet inden for dette område være noget friere end inden for det stilistiske; der har været mulighed for selvstændig digterisk virksomhed, hvad angår emnet for folkeviserne. Blot er de instrumenter, hvormed vi dissekerer materialet, ikke så skarpe, at det kan afgøres, hvornår det ene, hvornår det andet er tilfældet. Da vi ikke kan lade fortolkningen rumme gætterier, må vi derfor også se bort fra en undersøgelse af stof og emne som en mulig indgangsport til digterens private ejendom.

Tilbage bliver visionen. Og her er digteren privat, til og med privat og suveræn. Det er hans evne til at se syner, der giver ham retten til at digte folkeviser i kredsen eller samfundet. Og denne evne respekterer man af nød; man opgiver måske emnet, man deltager måske i sprogets konvention, men i visionen får man kun del som lytter. Visionen skabes alene af én.

Når visen synges, når disse visioner kædes sammen, kan den ikke undgå at påvirke de lyttende. I de allerfleste tilfælde formår digteren at sætte de lyttende i et eksistentielt forhold til visen. Det betyder, at de tilegner sig dens væsen (indhold og stemning) gennem visionen. Tilegnelsen og erkendelsen er intuitiv, uden noget forsøg på bevidst fortolkning. – Når visen da genfortælles videre bliver visionen stående, fordi den har det eksistentielles kraft til at være nødvendig. Overleveringen er begyndt, uden bevidst ærbødighed for digterens værk, men præget af det forhold mellem digt og liv, der bedst kan udtrykkes med ordet nødvendighed.

Visionskæden kan forvitte. Og da er restitution af den umulig. Den kan forøges, og de nyere elementer kan som regel skilles ud. Men dens væsentligste led kan også bevares, indtil en generation endelig føler de tidligere eksistentielle elementer som tomme tøndes. Visen kasseres da eller degenererer i overdrivelser.

Dette er sket med visen om Germand Gladensvend. Allerede Axel Olrik peger på, at opskrifterne alle tilhører 1500-tallet, med undtagelse af et 1600-tals-ms. (D). Heldigt for forskningen, at man har kasseret visen, i stedet for at lade den smuldre.

Visionerne finder vi, hvor alle de eksisterende håndskrifter stemmer

overens. Afviger blot ét af dem, må hele den pågældende situation stilles uden for visionskærnen. Kun undtagelsesvis bør forskeren tillade sig at undskylde sådanne afvigelser.

Håndskrifterne opstilles i et skema og ved en +-signatur markerer man, om den i referatlisten angivne situation eller situationsdetalje forefindes i de enkelte opskrifter.

Det bliver således ikke folkevisens urform, som skal restitueres. Hvad vi søger mod, er dens eksistentielle visionskæde.

Anvender vi metoden på DgF 33, cf. skema A, ses overensstemmelser og forskelle mellem opskrifterne endda overordentlig tydeligt. I skema A er de elementer der tilhører visionskæden angivet ved klammer i skemaets venstre kant, nummereringen 1–6 og kursiv – i skema B kun ved kursiv. Det er opgaven at søge fortolket denne kæde.

Skemaet viser 6 visionskærner, idet vi ikke på forhånd kan afgøre, om fællescitaterne er brudstykker af kæden eller udgør dens helhed.

Den første kerne er dronningens konfrontation med gammen. Dronningen tilbyder den penge, men gammen afslår og kræver i stedet det, som dronningen har under sit bælte. Dronningen svarer, at hun har sine nøgler og kaster disse i vandet. – Om disse få hændelser samstemmer alle hss. og Vedels tryk. Vedrørende årsagen til at dronningen tilbyder løsepenge, er hss. uenige, og der er heller ikke enighed om, hvad den umiddelbare konsekvens af nøglekastet bliver.

Den næste situation er den, at Germand fødes, døbes om natten og skjules. Hvad der derefter sker, er igen forskelligt i hss., men om hans fødsel, dåb ved nattetid og hemmeligholdelse er alle enige.

Så følger det rodede afsnit om moderens sorg, Germands trøst, moderens forklaring, Germands bøn om lån af fjederham, hans forlovelse og endelig den derpå følgende flyvetur. Stilles situationerne imidlertid og som i skema A, 3 og simplificeres det som i skema B, ser man, at den indre kronologi blot har forskubbet sig, således at der har været mulighed for forkortelse og forlængelse af teksten. Endnu engang interesserer forkortelser og forlængelser ikke primært; hvad vi søger er fællessituationerne. Disse betegnes i skema B som *k* og *kl*. Først beder Germand om at måtte låne fjederhammen (overleveringen er dog tvivlsom i E) – det er *k*. Og så flyver han af sted – det er *kl*. Om disse kardinalpunkter er der igen enighed.

Den fjerde visionskerne indeholder scenen i luften. Gammen byder Germand velkommen. Germand beder om udsættelse, men gammen

	Germand	Gladensvend	A	B	C	D	E	F
<i>Skema A</i>								
	Konge-dronning samtaler hjemme		+					+
	Sejlad over vandet standses		+		+	+		+
	Gammen kommer flyvende		+	+				
	Gammen truer uset fra havet							
	Gammen truer beset			+				
	Dronningen reflekterer over årsag m. m.		+					
	Gammen svarer		+					
1	{ Dronningen tilbyder løsepenge		+	+	+	+		+
	{ Gammen afslår og kræver (barnet)		+	+	+	+		+
	{ Dronningen svarer: nøglerne		+	+	+	+		+
	{ Nøglerne kastes		+	+	+	+	+	+
	Skibet sejler		+		+	+	+	
	Gammen flyver		+	+				+
	Nøglerne ligger på stranden		+				+	
	Dronningen mærker sin graviditet		+		+		+	+
2	{ GG fødes		+	+	+	+	+	+
	{ GG døbes om natten og skjules		+	+	+	+	+	+
3	GG opdrages til en smuk ridder		+	+	+		+	+
x	Moderen sørger				+		+	+
x1	a GG spørger om sorgens årsag	}	b	b	a	c	a	a
y	b GG forlover sig							
z	c GG forlover sig; moderen sørger							
x2	a Moderen forklarer årsagen	}	b	d	a	c	a	a
y2	b Moderen sørger							
z2	c GG spørger om sorgens årsag							
k	d GG beder om lån af fjederham							
x3	a GG trøster moderen	}	b	d	a	e	a	a
y3	b GG spørger om sorgens årsag							
k2	d Fjederhammen ubrugelig							
k	d GG beder om lån af fjederham							
w	a Gammens røst i kongsgården	}	b	d	a	d	e	a
y4	b Moderen forklarer sorgens årsag							
kl	d GG flyver af sted							
y	e GG forlover sig							

Germand Gladensvend		A	B	C	D	E	F
wl	a Gammens entré og trusler; ederne	b		a		e	a
y5	b GG trøster moderen						
kl	e GG flyver af sted						
k	b GG beder om lån af fjederham	b		b			b
	Moderens sorg ved afrejsen	+			+	+	
4	Gammen tiltaler GG	+	+	+	+	+	+
	GG beder om udsættelse	+	+	+	+	+	+
	Gammen lemlæster GG	+	+	+	+	+	+
	GG når f.; den gode vilje	+	+	+	+	+	+
	GG ankommer mærket til jomfruburet	+	+	+	+	+	+
	F. byder ham velkommen		+				+
	GG forklarer sammenhængen		+				+
	GG opfordrer f. til tapperhed	+					
	F. kæmmer GG's hår og græder		+	+	+	+	+
	F. tager GG i arm; GG dør	+					
	F. forbander GG's moder		+	+			+
	GG forsvarer moderen		+	+			+
5	GG flyver fra f.		+	+	+	+	+
	F. følger GG		+	+	+	+	+
	GG opfordrer f. til at vende om; afslag		+				+
6	{ F. klipper småfugle itu		+	+	+	+	+
	F. giver op over for gammen			+	+	+	
	F. besejrer gammen		+				+
	F. finder en hånd ved stranden			+			
	F. flyver hjem					+	
	F. dør på heden						+

Skema B

Læst lodret viser skemaet rækkefølgen af handlingselementer inden for den enkelte opskrift.

Læst vandret viser skemaet hvorledes kronologien er forskubbet; på det stadium i handlingen hvor opskrift A har situationen y2, har opskrift B k, opskrift C har x2 o. s. v. Signaturerne opløses gennem nøglen i yderste venstre kolonne af skema A, 3.

y	y	x	z	x	x
		x1		x1	x1
y2	k	x2	z2	x2	x2
y3	k2	x3	k	x3	x3
y4	k1	w	k1	y	w
y5		w1	(k1)		w1
k		k			k
k1		k1			k1

lemlæster ham som tegn på sin prioritet. Til trods for, at han nu kun er et halvt menneske, når han frem til sin forlovedes jomfrubur og her sætter han sig dødsmerket. — Alle opskrifter er enige om disse begivenheder; efter den sidste handling skilles situationen i håndskrifterne.

Den næste begivenhed er da, at Germand flyver fra sin forlovede og at hun flyver med ham. Denne scene er atter en visionskærne. Opskrift A er her gået ud af skemaet, fordi den har tabt den originale slutning.

At historien har gået videre, ses af den sidste vision: Germands forlovede klipper alle luftens småfugle i stykker med sin saks.

Det er nødvendigt at samle disse hovedtræk sammen endnu engang: Dronningen beder om at måtte betale gammen penge. Gammen afslår og kræver det, der er under hendes bælte. Dronningen kaster nøglerne. Germand fødes, døbes om natten og skjules. Han beder sin moder om en fjederham og flyver af sted. I luften kræver gammen ham. Han beder for sig. Gammen hugger ham. Germand flyver til sin forlovedes bur. Derfra må han atter i luften, men nu ikke alene mere. Hun følger med. Og hun lemlæster alle små fugle.

Denne stærkt sammentrængte fortælling indeholder en række uforklarede spring, spændingskoncentrationer, udløsninger eller neutralisationer. Den følgende gennemgang har til formål at forsøge en skildring af disse momenter.

Spørgsmålene er væsentlige for forståelsen af visen. Vil man hænge med i fortællingen, tvinges man fra dens første færd i dette koncentrat til at stille spørgsmål. Hvorfor vil dronningen give gammen guld og sølv? Hvorfor vil gammen have det, der er under hendes bælte? Der opstår et element af spænding og forventning. Denne spænding stilles i bero, da dronningen kaster nøglerne ud. Det var altså nøglerne, hun skulle aflevere. I det er der jo intet farligt.

Men nu føder dronningen et barn. Det er i sig selv en glædelig begivenhed, dobbelt glædelig fordi barnet er en søn. Lettelsen fra nøglekastet har rum endnu kort tid. Men kun ganske kort, for nu begynder det uforklarlige igen. Hvorfor skal han døbes med det samme? Hvorfor skal han døbes om natten? Og hvorfor holder de ham skjult? Spændingen intensiveres her; det med nøglerne kunne endda passere som et spøgefuldt indfald fra gammens side. Men barnet, der skal døbes så hurtigt og som til og med skal skjules, det

er anderledes alvorligt. Dåben betyder to mulige tolkninger. Man skyndte sig at døbe, hvis man troede, at barnet snart skulle dø. Eller man skyndte sig at døbe, når man ville beskytte det mod alt overnaturligt, som Gud ikke har magt over, så længe barnet ikke tilhører hans menighed. Stadig besvarer visen ikke spørgsmålet om, hvilken af disse to muligheder den har valgt. Det hører med til dens spænding ikke at afgøre den slags. Dermed bevares uroen som en svingen mellem håb og mismod – inspireret af tvivl.

Germand beder derpå sin moder om at låne en fjederham. Det er naturligt, der er intet ondt i det. I hvert fald rummer det ingen trusel for fremtiden. Spændingen neutraliseres atter. Og Germand flyver af sted.

Da kommer gammens stemme fra himlen. Mystiken er hævet. Pludselig ved alle, hvad det var nøglekastet egentlig betød. Alle ved, hvorfor han skulle døbes om nat og skjules.

I dette øjeblik fødes skæbnemotivet som del af visens angst-uro-kompleks. Dette var altså meningen, at han skulle mødes med gammen i luften. Om skæbnen kunne afvendes eller ej siges der ikke noget om. Spændingen som i forvejen først var nysgerrighed (hvad er det der med nøglerne?), dernæst alvorlig spænding (hvorfor skjuler de ham?), bliver nu forlenet med et nyt perspektiv, betinget af den forventede kamp mellem Germand og gammen. Spørgsmålet bliver nu, om Germand klarer sin del af kampen; har han skæbnen over sig eller er han så glad en svend, at han kan sætte sig mod den? Spændingen er en usikkerhed, som rummer alle muligheder. Og usikkerheden kløves af gammens hug. Som erstatning for det usikre kommer ikke det sikre, men gruen. Endnu en tung tone er lagt til spændingen. Efter alle menneskelige erfaringer at dømme skulle Germand nu falde.

Netop her rejses han op igen. Endnu engang stilles det sikre – gruen – over for spørgsmålet: er det så sikkert? For Germand flyver videre, skønt han nu ikke længere er til rent fysisk. Han har den fordel, at viljen er god. Muligheden, at han som menneske – gennem den gode vilje – alligevel kan hævde sig over for gammen, findes. Intet er endnu afgjort.

Germand Gladensvend når til sin forlovedes jomfrubur, og da er han døden nær. Uklarheden nærmes klarheden og dermed daler også visens spænding. Nu ser det ud til, at han må bukke under for dette, som er uden for ham. Selv ikke den gode vilje kan frelse og fri ham.

Endnu klarere bliver det, da han flyver fra fæstemøens bur. Nu er han skilt ved alt jordisk, først ved moderen, siden ved fæstemøen. Han må tilbage til luften, hvor gammen skal have ham; hans afsked med fæstemøen er således en del af gammens plan. Når fæstemøen er forladt, er alt forladt. Og Germand flyver.

For sidste gang tager visens forfatter dette spring – endnu engang fra det klare, visse ind i det uklare. Imod planen, på trods af forventningen følger fæstemøen med Germand. Og spørgsmålet står der igen som del af spændingen: Kan deres gode vilje i fællesskab måske redde dem som mennesker?

Det er folkevisens værdigste træk, at den ikke svarer på dette spørgsmål. Kun indirekte ved vi, hvad der sker. Visionen af fæstemøen, der klipper luftens fugle, viser, hvad hun har set og hvad hun i sin fortvivelse prøver at eftergøre og hævne.

Her holder visen op. Dens væsentligste kvalitet har været en spænding, der stedse har formået at fængsle, men også stedse har været i stand til at optage endnu en intensivering af angsten. Indtil det sidste udvides denne følelse; man er aldrig fixeret i et punkt, når man læser om Germand Gladensvend.

Det er underordnet i den forbindelse, hvorledes gammen ser ud. Det betyder ikke noget, om dronningen ved eller ikke ved, at hun er med barn. Hvad der har vægt er stemningen, fornemmelsen af, at livet hvert øjeblik til trods for alt, hvad der gør det enkelte menneske værdigt og stort, er åbent for grusomheder, intet menneske er herre over.